Przystanek historia

https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/granice/77858,Niewykonanie-Traktatu-Ryskiego-przez-ZSRS.html

Pałac Czaronogłowców w Rydze, w którym odbyły się rokowania pokojowe polsko-sowieckie. Fot. WBH

ARTYKUŁ

(Nie)wykonanie Traktatu Ryskiego przez ZSRS?

OKRES HISTORYCZNY

(1918-1922) Odrodzenie Niepodległej

Autor: MICHAŁ ZARYCHTA 18.01.2021

Traktat Ryski był aktem prawa międzynarodowego zawartym 18 marca 1921 r. pomiędzy rządem Rzeczpospolitej Polskiej a rządem Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Rad, który reprezentował także rządy Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Rad i Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad.

W artykule II Traktatu rządy polski i sowiecki uznawały „niepodległość Ukrainy i Białorusi”, co w istocie rzeczy było potwierdzeniem wytworzonej przez Sowiety fikcji państwowo-prawnej. W tymże artykule podano także przebieg granicy „między Polską z jednej a Rosją, Białorusią i Ukrainą z drugiej”. W artykule III obie strony zrzekały się roszczeń do terytoriów po drugiej stronie granicy.

Załącznikami do Traktatu były szczegółowe instrukcje realizacji poszczególnych artykułów. Niestety ani traktat, ani załączniki nie zawierały żadnych sankcji za niewywiązanie się stron z ustaleń traktatowych. W związku z tym, że Polska miała znacznie więcej do stracenia w wypadku nie zrealizowania traktatu był to poważny błąd, a polscy dyplomaci stawali w roli petentów. Sowiecki poseł w Warszawie Wołkow pozostawił po sobie bogatą korespondencję, w której szczegółowo omawiał taktykę mającą na celu poddanie zapisów traktatowych szerokiej interpretacji, czy wręcz ich rewizji, mającej na celu realizację interesów Kraju Rad.

Podpisania traktatu preliminarnego między Polską, Rosją Sowiecką i Ukraińską SRR w pałacu Czarnogłowców w Rydze 12 października 1920 roku (w prawym dolnym rogu stolik z trzema egzemplarzami dokumentu). Fot. WBH

Jedynie delimitacja

Najbardziej istotnym zagadnieniem była delimitacja. Została ona przeprowadzona szybko i bez nieporozumień między stronami.

> „Ukończenie prac Komisji Granicznej w ciągu 17 miesięcy, a więc w przewidzianym terminie, było pierwszym, a zarazem jedynym wypadkiem terminowego wykonania zobowiązań traktatowych”

– podkreślał Jerzy Kumaniecki. Powstała nowa granica, której nie obejmowały negocjacje prowadzone podczas konferencji paryskiej. W ten sposób Traktat Ryski zapełnił lukę istniejącą w systemie wersalskim i pozwolił na ustabilizowanie sytuacji politycznej w Europie Wschodniej, a także stworzenie więzi dyplomatycznych i ekономicznych między państwami europejskimi a Rosją bolszewicką.

Jednostronne wykonanie Artykułu V

Pierwszą przeszkodą, która stanęła na drodze realizacji pozostałych postanowień traktatowych była obecność na terytorium Polski przedstawicieli tzw. białych Rosjan, a także ukraińskich i białoruskich polityków i dowódców znanych z walk przeciw bolszewikom. Sowiety wykorzystywały to zagadnienie, sprzeczne z artykułem V traktatu, do opóźniania realizacji postanowień traktatowych. Dopiero podpisanie 7 października 1921 r. protokołu w sprawie warunków realizacji traktatu ryskiego doprowadziło do powstania mieszanych komisji reewakuacyjnej i komisji specjalnej. Realne prace tych komisji ruszyły dopiero po pół roku, czego przyczyną były opóźnienia po stronie sowieckiej.

Charakterystyczne, że polskiej dyplomacji nie udało się wnieść do wspomnianego protokołu, zgodnych z artykułem V, zapisów o nieutrzymywaniu przez Sowiety organizacji, których działalność była wymierzona przeciwko Polsce. Ponadto, pomimo protestów strony polskiej, sowieckie służby nie powstrzymywały napływu do Polski ludności nieuprawnionej do repatriacji. Dywersję wymierzoną w funkcjonowanie państwa polskiego udało się powstrzymać dopiero po ustanowieniu Korpusu Ochrony Pogranicza w 1924 r.

Białoruska karykatura pokoju ryskiego: „Precz z haniebnym rozbiorem ryskim! Niech żyje wolna, niepodzielna, włościańska

Białoruś!”

Repatriacja ludności

Kolejną, deklarowaną jako pilna, sprawą była repatriacja ludności (Artykuł VI). W pierwszej kolejności przeprowadzono uwolnienie jeńców wojennych, cywilnych, zakładników i internowanych. W drugiej kolejności miało dojść do wymiany tzw. optantów, czyli specjalnej grupy ludności, która miała możliwość wyboru obywatelstwa. Mieszana Komisja Repatriacyjna rozpoczęła swe prace z końcem kwietnia 1921 r.

> Polskiej dyplomacji nie udało się wnieść do protokołu, zgodnych z artykułem V, zapisów o nieutrzymywaniu przez Sowiety organizacji, których działalność była wymierzona przeciwko Polsce. Ponadto, pomimo protestów strony polskiej, sowieckie służby nie powstrzymywały napływu do Polski ludności nieuprawnionej do repatriacji.

Realizacja zapisów Artykułu VI następowała w powolnym tempie. Sowiety celowo ograniczały transporty polskich jeńców stosując to jako środek nacisku na Polskę. Po raz pierwszy podczas trudności z wymianą przedstawicieli dyplomatycznych, po raz drugi w latem 1921 r. w związku obecnością w Polsce rosyjskich organizacji emigracyjnych. Nie bez znaczenia były także trudności logistyczne odczuwane w obu państwach. Powodowały one, że przemieszczanie dużych mas ludności odbywało się w trudnych warunkach sanitarnych. Pomimo licznych problemów od kwietnia 1921 r. do kwietnia 1924 r. repatriowano około 1 100 000 ludzi, z tego Polacy stanowili 15-20%, a 65% Białorusini i Ukraińcy. W tej liczbie zaledwie 25% stanowili optanci.

Po sowieckiej stronie zostało ponad milion Polaków. Ich funkcjonowanie jako mniejszości narodowej na obszarze ZSRS (głównie Białoruskiej SRS i Ukraińskiej SRS) miało być regulowane zgodnie z Artykułem VII traktatu. Do realizacji tego postanowienia traktatu przez stronę sowiecką nigdy nie doszło. Polacy w ZSRS zostali początkowo poddani próbie swoistej asymilacji do ustroju sowieckiego. W tym celu powstały dwa „rejony narodowe” Dzierżyńszczyzna (na terenie BSRS) i Marchlewszczyzna (na terenie USRS), noszące cechy autonomii kulturalnej. Wobec zmiany polityki wewnętrznej przez Stalina, eksperymenty te zarzucono, a w

1937 r. doszło do eksterminacji Polaków na terenach obu sowieckich republik.

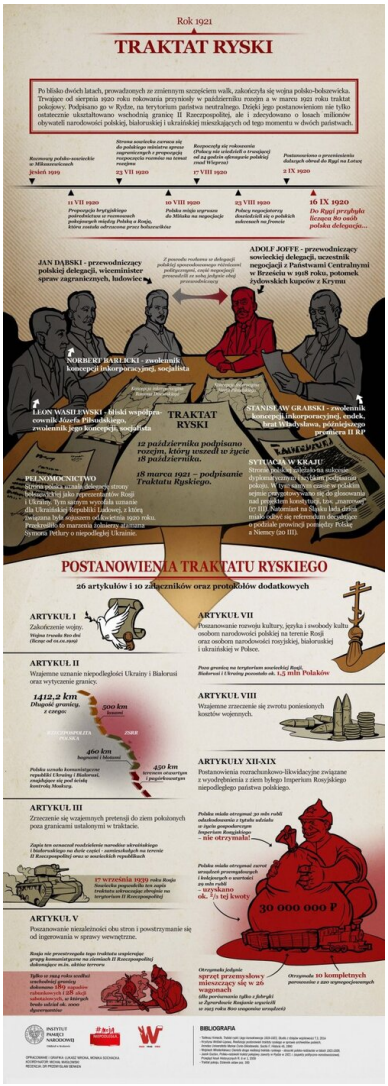

Infografika IPN

Klęska w rozrachunkach

Rozliczenia finansowe, które regulował traktat ryski również nie przebiegały sprawnie. Strona sowiecka opóźniała wypłaty zarówno 30 mln rubli w złocie, jak i 30 mln rubli w kosztownościach. Opieszale prowadzono sprawy rozliczeń za mienie kolejowe. Najgorzej jednak przedstawiała się sprawa rozliczeń należności związanych z działalnością przedwojennych państwowych i prywatnych instytucji finansowych. Były to m. in. wkłady finansowe i papiery wartościowe obecnych polskich osób prawnych i fizycznych, a także zaległe wynagrodzenia dla pracowników będących obecnie obywatelami polskimi. Z obliczeń delegacji sowieckiej wynikało, że jest to ponad 245 mln rubli. Trzy i pół roku negocjacji na forum Mieszanej Komisji Rozrachunkowej zakończyło się zupełną porażką strony polskiej. W negocjacjach dyplomaci sowieccy wykorzystywali fakt, że Polsce coraz bardziej zależało na nawiązaniu dobrych stosunków gospodarczych z

ZSRS.

Zagrabione archiwalia

Najtrudniejszym zagadnieniem dotyczącym zwrotu polskich archiwaliów była przynależność Metryki Koronnej i Metryki Litewskiej. Delegacja sowiecka zignorowała fakt, że traktat przyznawał te zespoły akt Polsce, jako archiwa wywiezione z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej po 1 stycznia 1772 r., a nie będące wytworem kultury białoruskiej lub ukraińskiej (artykuł XI). Charakterystyczne, że Sowieci oparli swą taktykę na wykorzystaniu luk w zapisach traktatowych, a ściślej braku określenia *expressis verbis* zasad niepodzielności tych zespołów. W odniesieniu do tzw. metryki wołyńskiej, którą wydzielono z Metryki Koronnej zastosowali zasadę przynależności terytorialnej. W odniesieniu do Metryki Litewskiej - zasadę jedności zespołu. Delegacja sowiecka stanęła na stanowisku, że zwróci Polsce Metrykę Koronną pomniejszoną o tzw. metrykę wołyńską (ze względu na przynależność tych ziem do ZSRS), a Metryki Litewskiej nie zwróci w ogóle (ze względu na powstanie państwa litewskiego). Strona polska oprotestowała tak sformułowaną propozycję, co nie wpłynęło na postawę władz sowieckich. Ostatecznie Metryka Litewska, jak i tzw. metryka wołyńska pozostały w ZSRS.

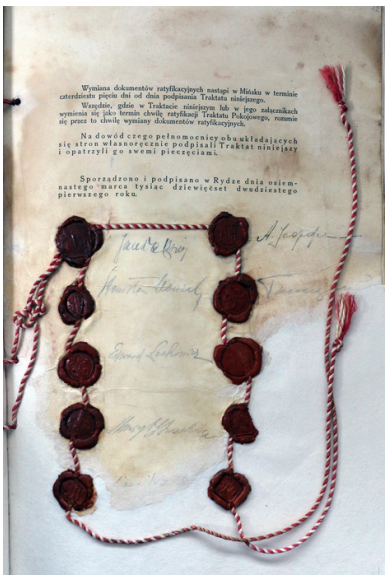

Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpi w Mińsku w terminie czterdziestu pięciu dni od dnia podpisania Traktatu niniejszego.

Wszędzie, gdzie w Traktacie niniejszym lub w jego załącznikach wymienia się jako termin chwilę ratyfikacji Traktatu Pokojowego, rozumie się przez to chwilę wymiany dokumentów ratyfikacyjnych.

Na dowód czego pełnomocnicy obu układających się stron własnoręcznie podpisali Traktat niniejszy i opatrzyli go swemi pieczęciami.

Sporządzono i podpisano w Rydze dnia osiemnastego marca tysiąc dziewięćset dwudziestego pierwszego roku.

Ostatnia strona traktatu z pieczęciami i podpisami stron

***

Na realizację traktatu ryskiego najbardziej chyba wpłynęły czynniki zewnętrzne, których polscy dyplomaci nie mogli i nie chcieli lekceważyć. Kiedy traktat był zawierany, Rosja sowiecka znajdowała się jeszcze w stanie

wewnętrznego chaosu i pragnęła pokoju. Z każdym następnym rokiem nowe komunistyczne państwo zyskiwało coraz więcej atutów w negocjacjach z Polską, a państwom Zachodu coraz bardziej zależało na normalizacji stosunków dyplomatycznych i ekonomicznych z Sowietami. W tych warunkach realizacja zapisów traktatowych wykraczających poza sprawy podstawowe dla stosunków międzynarodowych, była niezwykle trudna do osiągnięcia.

COFNIJ SIĘ